

Лука Мичета

ЗАВЕШТАЊЕ СВЕТОГ САВЕ

ПОВЕСТ О НАСТАЈАЊУ
НЕБЕСКЕ СРБИЈЕ НА ЗЕМЉИ

■ Laguna ■

Copyright © 2019, Лука Мичета
Copyright © овог издања 2019, ЛАГУНА

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Племенићом човеку
Вучку Јовичићу (1941–2019),
мом шасију, њре свеја њријатељу,
који је својом доброћом и љубављу
одојатио и оилеменио дејињсиво моме сину,
а њејовом обојаваном унуку Александру.*

Садржај

Реч захвалности.	11
Предговор	13
Уместо увода	17
Рађање хришћанске Европе.	24
Варвари освајају Рим.	27
Утицај франачког краља Хлодовеха	30
Христијанизација Британије	33
Словени на историјској сцени	36
Словени и хришћанство.	45
Властимировићи – прва српска династија	48
Духовна струјања у Цариграду	53
Света Гора – монашки центар православља	56
Патријарх Фотије и словенско примање хришћанства	59

Појава и деловање Ђирила и Методија	65
Покрштавање Срба	69
Петар – први крштени српски владар	74
Кнез Часлав и први помен имена Србија	78
Свети Јован Владимир – први српски владар светитељ	81
Први српски краљ Михаило	85
Шизма 1054. године	90
Значај Константина Бодина	100
Крај доминације дукљанских владара	105
Србија или Српске земље	108
Појава Завиде, Немањиног оца, у историји	115
Урош II – „прави претходник Немањин“	117
Немањин темељ	121
Крштење Стефана Немање и ступање на трон српских великих жупана	125
Немања – од сужња до господара	132
Сусрет Фридриха Барбаросе и Стефана Немање	137
Стефан Немањић – царски зет	140
Замонашење Растка Немањића – „Сава је моје име“	142
Стефан Немањић на трону српских великих жупана	153
Хиландар	161
Прва дипломатско-политичка мисија монаха Саве	165
Карејски и Хиландарски типик	169
Канонизација Светог Симеона	173
Развод Стефана и Евдокије	178

Рат Стефана и Вукана	181
Крсташи освајају Цариград	184
Кобна 1204. година и Никејско царство	189
Пренос моштију Стефана Немање и мирење браће	202
Студенички типик	207
Жича	211
Реликвијар Жиче	216
Законоправило или Крмчија	221
Сава и Добромир Стрез	224
Епир и Србија	229
Сукоб православних лидера Епира и Никеје	234
Стефан Првовенчани и Епирска деспотовина	240
Догађаји који су претходили женидби и крунисању Стефана Немањића	249
Ана Дандоло – прва српска краљица	252
Крунисање Стефана Немањића	255
Сава и крунисање Стефана Првовенчаног	260
Богумили и Немањићи	269
Сава и католицизам	277
Сава и темпларски манастир Филокал	284
Аутокефалност Српске цркве	293
Смрт Стефана Првовенчаног и Сава	306
Однос првог српског архиепископа и другог српског краља	311
Савин пут у Свету земљу 1229. године	318
Сава и византијски цар Јован Ватац	328
Савин боравак у Србији и други одлазак у Свету земљу	331

Писмо игуману Спиридону	340
Савино упокојење и пренос његових моштију у Србију	343
Уместо епилога	349
<i>О ауџору</i>	357

Реч захвалности

„Уносити светлост научне истине у догађаје прошлости значи служити садашњости“, указивао је умни Иво Андрић. Да би „служење садашњости“ овом књигом о Светом Сави било успешније, немерљиву захвалност дугујем др Синиши Мишићу, редовном професору на Катедри за националну историју средњег века и директору Центра за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду, др Оливеру Томићу, историчару уметности и професору на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, др Александру Узелцу, вишем научном сараднику Историјског института у Београду, као и мр Мирку Петровићу, председнику Извршног одбора компаније „Дунав осигурање“, који су ми помогли да књига о завештању Светог Саве, његовој епохи и надамце о стицању аутокефалности Српске цркве буде боља и на време завршена.

Л. М.

У Београду,
на Цвети 2019.

Предговор

Можемо слободно рећи да нема значајније личности у српској историји од Растка Немањића – Светог Саве. Стога не чуди да већ вековима његов живот и постигнућа привлаче историчаре, писце и уметнике. Ипак, у времену када се навршава осам векова од једног од најважнијих Савиних животних дела – утемељења самосталне Српске цркве, књижевна и историјска дела у којима је настојано да се у целости прикаже Савин животопис могуће је набројати дословно на прсте једне руке.

За то постоје бројни и оправдани разлози. Најпре, Сава није био само утемељивач самосталне Српске цркве већ и зачетник самосталне српске књижевности, први по имену познати српски законодавац, али и политичар и дипломата, још за живота изузетно цењен и поштован далеко изван граница тадашњих немањићких земаља.

Савина изузетна животна делатност и заоставштина се, наравно, ни приближно не исцрпљује овим сумарним наводима. Међутим, и наведено је сасвим довољан показатељ чињенице да није довољно познавати само

српску историју Савиног времена да би се написала његова биографија. Ње не може бити без разумевања бурних и динамичних догађаја који су се на крају 12. и у првој половини 13. века одигравали широм Средоземља, од јужне Италије, преко Палестине и Египта, до Цариграда и славног града Трнова, то јест свих оних блиских и далеких предела које је Сава не само посетио за живота већ је у њима оставио богато наслеђе, видљиво све до данас.

Другим речима, свако ко се прихвати мукотрпног, великог и незахвалног задатка да опише Савин живот и дело, требало би да поседује професионална знања историчара, приповедачку вештину писца, истраживачки дух и моћ имагинације. Неопходно је да, уз то, разуме европске и медитеранске оквири српске средњовековне историје и да је у стању да дочара давно прошло време у коме је Сава живео и стварао, са свим његовим културним и друштвеним особеностима.

Мало је људи који се таквим особинама могу подићи. Један од њих је, што његов досадашњи рад показује, и писац ове књиге – Лука Мичета, новинар, предан истраживач прошлости и историчар, у широј јавности сасвим оправдано препознат као „биограф златног српског средњег века“.

Није згорег на овом месту подсетити да су, захваљујући издавачкој кући *Лајуна*, читаоци до сада добили прилику да се упознају са Мичетиним биографијама Стефана Немање, Стефана Првовенчаног, краља Милутина, Стефана Дечанског, цара Душана, деспота Стефана Лазаревића и многих других славних и значајних Срба који су обележили своје доба.

Ова књига, насловљена *Завештање Светиој Саве*, у много чему се наслања на ранија ауторова дела, и дели

иста она обележја као и претходни наслови потекли из Мичетиног пера. И овога пута аутор критички приступа историјским изворима, консултује и наслања се на сву релевантну литературу, дела бројних историчара старије и млађе генерације, свеобухватно приступа историјским процесима и догађајима који су обележили Савину епоху, и све то уз препознатљиви динамични, прецизни стил нарације.

Ипак, треба истаћи да се у појединим својим сегментима ово дело разликује од претходних ауторових наслова. Разлика се понајбоље читује у самој личности којој је ово дело посвећено. Јер, да се послужимо пишчевим наводима, док су други Немањићи стварали државу, Сава је „обликовао духовно биће српског народа за сва времена“. Дакле, будући да је „Сава од свих Срба најдуже у традицији, у народном памћењу, у миту... ни историјска реалност не може у потпуности и правилно докучити без сагледавања и проучавања мита“.

Писати историјски утемељену биографију једне ванвременске личности као што је Свети Сава подразумева да, с једне стране, треба јасно разлучити историјске чињенице везане за његов живот и његово доба од онога што нам је о њему оставило црквено и народно предање – у коме се спаја реално и имагинарно, стварно и измишљено. С друге стране, то не значи да наслаге каснијег предања о Светом Сави треба одбацити или гурнути у страну. Традицију треба правилно разумети, омеђити, поставити у историјски оквир епохе у коме је она настала, развијала се и градила. Без тога није могуће ни сагледати значај Савиног лика и дела, испреплетеног са српском историјом током последњих осам векова.

Приступајући теми и личности наоружан историјским методом, надахнут истраживачким духом, ерудицијом,

али и препознатљивим списатељским талентом, Мичета овим делом настоји да читаоце упозна са историјским Светим Савом, помогне им да разумеју време у коме је он живео и стварао, али им даје и корисне смернице да разликују историју од светосавског мита који је надограђује, окружује и допуњује. Међутим, он, као што и сам истиче, уједно недвосмислено показује „да мит о Светом Сави није случајан, да има своје реално утемељење у историјским чињеницама које нису мање фасцинантне и занимљиве од његовог митског лика“.

И можда баш управо у овој последњој констатацији лежи и највећи значај књиге која се пригодно појављује баш у време обележавања тако важног јубилеја везаног за оснивање самосталне Српске цркве. Реч је о наслову који ће, у то немамо сумње, захваљујући напорима писца и издавачке куће *Лајуна*, пронаћи свој пут до заинтересованих читалаца, како оних са историјским предзнањем тако и оних без њега. Ова књига намењена је и једнима и другима. Речју, књига Луке Мичете *Завештање Светиој Саве* досад је најпотпунија биографија Светог Саве. То је књига која заслужује место у свачијој библиотеци као књига којој би се, као својеврсном подсетнику, требало повремено враћати.

Др Александар Узелац

У Београду,
на Спасовдан 2019.

Уместо увода

*Узнећу ње, Боже мој,
јер си увеличао на мени милосћи своју.*

Теодосије

По вјери вашој нека вам буде.

(Јеванђеље по Матеју, 9, 29)

Сава – једно име, једна реч, у коју је стала бит једног васцелог народа.

Човек испред свог времена – светитељ за сва времена.

Његов дух узвишеног верника није само гледао у будућност већ ју је стварао. Он је то знао онда, пре осам векова, као што ми то знамо данас.

Био је монах који је православље доживљавао као панхумани идеал, који је градио мостове духа херојским стрпљењем и подвижништвом. Дубоком вером и блиставим умом крчио је пут својој цркви и свом народу у хришћанској васељени цивилизованог света.

У бучном и немирном веку овај „духовник цивилизатор“ (Олга Зиројевић) смирено гради дело које не само

да векови нису могли да униште већ, напротив, столећа га још више оснажују – посебно у великим невољама и тешким искушењима, којих није фалило у потоњој српској историји.

Највећи ум свог народа осветљавао је својим духом, својом вером и својом светошћу пут којим Срби и данас корачају. Он је Србима показао пут тако што је њиме први прошао – „И пут се за њим рађа“ (Васко Попа).

Каже Сава у *Беседи о љравој вери* 1220. године:

„Јер нити користи исправност живота без праве и просвећене вере у Бога, нити нас право исповедање [вере] без добрих дела може извести пред Господа, него треба имати обоје, да 'савршен буде човек Божиј', а не да због недостатка [једнога] храмље живот наш.“

Није то био лак пут пут боготражитеља, пут хришћанина високих моралних узуса.

Неосетљив на земаљску таштину, издигао се изнад људске мере стављањем духовности изнад важности материјалног света – дајући том материјалном свету вредност коју не би имао без духовне потпоре, без које би пропао у ништавило пролазности.

Била је то моћ стваралачког духа коју је красила вера апостолске снаге, била је то творевина духа која је надвладала све световне недаће. Оплемењујући световно, давао му је прави, виши смисао. Зановио је хришћански, православни живот у Срба.

Монах Сава је човек који је свој народ упознао с његовом вером – „да бисмо и ми били заједничари реда светих“. Знао је да то јесте вера његовог народа још када је његов народ није био спознао, а онда ју је, на његову реч, препознао и прихватио – себе упознао.

Јесте Савин допринос немерљив у утемељивању српске државе, али је много значајније то што је духовно

биће српског народа обликовао за сва времена. То је могао зато што су његово послање и његов земаљски живот били снажно хармонично сажети у једну димензију људскости коју је још за живота пратио светачки, надземаљски ореол. Јер је „вера без дела мртва“, по речи Јаковљевој. Био је уважавани источнохришћански монах кога су још за живота пратила чудесна знамења и био је предодређен за светитеља. Описујући његову приврженост Богу и „тајне Божије које су видели на њему“, Доментијан (око 1210 – после 1264) представља Саву као „светилника Божијег“ „који ће просветити своје отачаство“. И би тако.

Већ као младић ослобађа се „окова света“ и издваја својим начином живота. Теодосије (око 1246 – око 1328) вели како је Растко „љубио [...] пост, избегавајући сујетно празнословље и неуместан смех, срамотне и штетне песме младићких пожуда, што слабе душу“.

Свети Сава био је личност великог знања, духовник великог подвига и жртве, који је подједнако умео да са манастирским миром решава световне, политичке проблеме и недоумице, као и да усваја, тумачи и преноси најсложенија хришћанска знања и да досегне до највиших висина духа и вере Христове.

Путоказ су му биле Немањине речи које је лично записао:

„Дим је живот наш, пара, земља и прах, за мало се јавља и брзо нестаје.“

Дакле, у тишини надземаљској Сава постаје „вожд отачаства на благоверје“ – јер „на темељу свете вере треба нам зидати“.

Свети Сава – „велики печат српске историје“ (Јован Дучић) – није обично спајање прошлости и будућности.

Свети Сава јесте прошлост, али прошлост као саставни део садашњости, свакодневице која креира будућност. Сава је „човек који је створио народ“, како рече један писац, и неће га случајно, још за живота, гласовити охридски архиепископ Димитрије Хоматијан (1217–1236) оптужити да га је „заробила љубав према отаџбини“.

„Путујући за љубав Господа“, Сава је први српски космополит, космополит који је свет донео у Србију. Он нас је у свету представљао као нико пре и као нико после – више од осам векова.

Владика Николај Велимировић (1880–1956), казујући да је Свети Сава потпуно савремен, да је човек будућности, напомиње и да је он „био и остао до овога дана Европејац, и то јединствен међу Европејцима“.

Једноставно – „да се не умноже речи“ – са Светим Савом Србија је постала свет – онај најбољи. Продуховљен – охристовљен.

* * *

Сава је од свих Срба најдуже у традицији, у народном памћењу, у миту. Како се хагиографије и историјска наука допуњују и прожимају, тако се историјска реалност не може у потпуности и правилно докучити без сагледавања и проучавања мита.

За разлику од митског Светог Саве, његов историјски лик није у потпуности докучив, данас стога можда и теже схватљив, прихватљив. Историјска истина се неретко повлачила пред омамљујућим чарима мита ствараног столећима. Зато је увек тешко говорити о Светом Сави. Како пише Јованка Калић (1933): речи „Свети Сава у нашој средини су најпре молитва, тек онда историјска и научна тема. Под окриљем једног крије се друго.“

Наслаге које су настајале током векова, наслаге које су наносиле епохе, свака из свог разлога, користећи Светог Саву али и Немањиће у свом кључу и за потребе актуелног тренутка и политике, неретко су искривљавале слику историјске личности – прибегавајући миту који је у тим временима био потребнији од историјских чињеница.

Да наведемо само један драстичан пример. Наиме, *Вила*, часопис који је покренуо славни српски историчар Стојан Новаковић (1842–1915), 1867. године објавила је једну причу о Светом Сави. Светитељ је хтео да се напије воде на неком потоку али су му његови сапутници казали да нипошто не пије воду из тог потока јер вода није чиста. Сава тада њима одговара: „Само кад није у њу упао пандурски штап, није вода погана.“ Било је то време када је опозиција власти кнеза Михаила баш пандуре највише окривљавала, па се тако тај савремени проблем нашао и у легенди о Светом Сави.

Речени владика Николај – који је много и сам допринео митској димензији Светог Саве – ипак, сасвим прецизно, без остављања простора за недоумицу, каже:

„Национална религија не може бити ништа друго него паганизам. Први српски архиепископ знао је ово врло добро. Када је организовао српску националну цркву, он се није руководио идејом оживљавања шовинизма међу Србима. [...] Он је хтео само да кроз национално организовану цркву учини свој народ достојним чланом универзалне православне породице хришћана. Он сâм био је прожет духом васељенског хришћанства.“

И гласовити историчар уметности Милан Кашанин (1895–1981) подсећао је својевремено да и у очима првог Савиног биографа Доментијана „Сава није само старешина и светитељ него и човек“, додајући да је за дивљење

Доментијанов таленат и „способност да те две особине обједини у истој личности“.

Говорећи о делу и личности Светог Саве, академик САНУ, аустријски историчар Станислав Хафнер (1916–2006) каже да је Сава био човек дела и контемплације, храбри политичар и смирени монах, творац црквено-словенске културе и њеног државног облика, подједнако критичан према стварима цркве и света, велики писац црквенословенске књижевности и стваралац црквено-словенске државне терминологије, човек који је уважавао традиције али истовремено био близак животу, и отворена духа, додајући да бисмо учинили „овој великој личности неправду ако бисмо је препустили само релативно уским границама националне црквене историје“.

Ерго, Саву је аутор ове невелике књиге која је пред вама, поштовани читаоче, посматрао у контексту његовог времена – 12. и 13. века – у коме доминира Византија и њене вредности, у контексту „византијског комонвелта“, али и сложених односа са латинским, католичким светом – настојећи да избегне замке које су стварали слојеви предања, тумачења проишчили из политичких потреба и тенденција појединих епоха. Аутор се трудио да изворне текстове не чита и савремене поступке светитеља не тумачи ретроспективно, тј. из перспективе потоњег развоја српске државе и политичких констелација које су пратиле тај развој, како не би учитавао мишљења формирана у каснијим временима и у другим историјским околностима. Аутор ове књиге, дакле књиге писане осам векова од стицања аутокефалности, а без талента Доментијановог, само је желео да покаже величину једног човека не противећи се миту о њему, схватајући значај мита и онда и данас; дакле, да прикаже

једног човека и његово дело, као и време и личности које су му претходиле, да би се, поред осталог, видело да мит о њему није случајан, да има своје реално утемељење у историјским чињеницама – које нису мање фасцинантне и занимљиве од његовог митског лика, али су многим већином непознате, остале у сенци епских и псеудоисторијских конструкција.

Завештање Светог Саве најјасније се види сагледавањем и упознавањем његовог живота и мисије кроз историјске чињенице, без примеса митских магли, без пристрасности карактеристичне за политику и квазипатриотизам, које су неретко само умањивале истинску грандиозност његовог завештања и њега као колосалне личности не само српског народа већ и васцелог хришћанства.

Л. М.

У Београду,
на Цвети 2019.

Рађање хришћанске Европе

Важан део темеља Европе ударили су хришћанство и хришћанска црква, као што ће то доста касније бити и са Србијом, посебно Србијом под светородном династијом Немањића.

За три и по века Римског царства, од Августа (27. п. н. е. – 14. н. е.) до Константина (306–337), од 30. године пре нове ере до 325. године нове ере, рани хришћани, њихов у почетку малени број, успели су да створе организацију, цркву, институцију која ће фундаментално обликовати Европу, а потом и готово цео цивилизовани свет.

У Западном римском царству било је око 100. године нове ере, како се сматра, једва неколико хиљада Христових присталица. Почетком петог века само је у Источном римском царству, претпоставља се, било између 10 и 12 милиона хришћана, док их је у исто време у Западном римском царству било између 4 и 6 милиона, каже немачки професор црквене историје Аугуст Франзен (1912–1972).

Назив „храм“ ући ће у употребу тек око четвртог века, након престанка прогона хришћана, мада су и пре тога

хришћани дизали храмове, „најкасније у трећем веку“, како указује архиепископ Аверкије Таушев (1906–1976).

До последње деценије првог века хришћанске заједнице биле су у великој мери самосталне локалне скупине које су образовале једну заједницу верника, еклезију (цркву), где су посебан углед али и утицај имали апостоли. Њиховим нестанком, и под великом опасношћу која је претила од гностичког¹ преврата, јавља се еклезијархија, црквена власт, са циљем да сачува јеванђељско научавање вере.

Већ у посланицама антиохијског бискупа Игњатија Богоносца² († 115) уочава се тенденција да се од хришћанских заједница тражи да се покоравају ауторитету свештеника, односно епископа, како би се заједно одупрли опасности од јереси и распадања.

Свети Игњатије у *Писму Ефезанима* слави као блажену ону заједницу која је са својим епископом тако тесно повезана „као Црква с Исусом Христом и као Исус с Оцем, па се јединство стапа у складну целину“. Признавана је само једна истина, само један пут до неба, до спасења, а он је водио преко цркве.

Тријумф хришћанства и учвршћивање германских краљевстава на територији која је некада припадала Римском царству била је нова фаза у историји Запада: био је то крај античког света и почетак средњег века – „периода који је трајао хиљаду година“.

¹ Основна идеја гностицизма је бекство из материјалног света, суштине зла, у сферу где је могуће уживати чист духовни живот, сферу за коју су гностици мислили да је право боравиште за божанску искру у човеку.

² Епископ Антиохије Игњатије Богоносац био је дете у време док је Христос још ходао земљом. Када су његови родитељи једном приликом слушали Христову реч, Господ је загрлио и у рукама држао Игњатија. Тако Свети Игњатије би назван Богоносцем.

Црква је више од свега осталог „давала облик и смер цивилизацији на помолу; она је служила као обједињујући и култивишући фактор и обезбеђивала разумљиво и сврсисходно промишљање живота и смрти“. Припадање „једној универзалној цркви замењивало је статус грађанина у једном универзалном царству“. Широм Европе „дошло је до формирања новог друштва чије је средиште било у хришћанству“, указује амерички историчар Марвин Пери (1944).

Барвари освајају Рим

Цар Константин Велики је 30. априла 313. године Миланским едиктом прогласио хришћанство вером равноправном са осталим религијама, а 387. године оно постаје и званична државна религија у Римском царству. Непуних четврт века касније Рим је, 24. августа 410. године, био жртва страхотног пустошења германских и скитских племена. Последице су биле такве да су не само пагани, којих је у Риму још било, већ и део хришћана почели нову веру кривити за пропаст града.

Хришћански писци трудили су се да оповргну оптужбе које су упућиване хришћанској вери и њеном богу.³

Безмало пола столећа касније, 455. године, и Вандали су безочно опљачкали Рим. Док је готско робљење Рима трајало три дана, Вандали су Рим пљачкали две недеље.

³ Из тог доба остала нам је изузетна књига римског писца, филозофа и теолога Светог Августина (354–430), епископа Хипона, позната под насловом *Civitas dei* (*Божја држава*), чији је пуни назив гласио: *De Civitate Dei contra Paganos* (*О држави божјој ѿројив ѿајана*), коју је он писао петнаест година, управо подстакнут визиготском пљачком Рима, али и „да би оправдао путеве Господње у уништењу римске величине“.

Црква је била једина римска установа која је преживела погроме јер је, пре него што ће царство пропасти, већ стекла утицајне позиције у свим провинцијама, па је хаос у коме се Царство нашло „представљао zgodnu прилику за Цркву“ – коју је она на најбољи начин искористила, тако да утицај хришћанства, после античког наслеђа, чини други конститутивни слој Европе и њене цивилизације.

Две деценије касније доћи ће до пада Западног римског царства (476), чиме, под германским освајачима, нестаје латински свет и започиње средњи век европске историје, у ствари време „зачећа Европе“, или, како је рекао француски историчар Марк Блок (1886–1944): „Европа је искрсла када је пало Римско царство.“

Белгијски медијевиста Анри Пирен (1862–1935) пак тврди да Рим никада у ствари није пао, већ да је царство наставило да егзистира у другом облику, да је дошло до логичног преноса власти на варварске али романизоване владаре.

У току овог периода долази до културног осиромашења, до велике регресије. „Римске су се школе затвориле, а римско право избледело до неупотребљивости. Мало је људи, осим свештенства, могло да чита и пише латински, па су чак и школовани свештеници били реткост. Знање грчког језика у Западној Европи скоро је потпуно било изгубљено, а латински реторски стил је опао. Многа књижевна дела класичне старине била су или изгубљена или занемарена. Европска је култура била много сиромашнија од високе цивилизације Византије, ислама и древног Рима“ (Марвин Пери).

Далеки и слободни Цариград тако постаје наследник старог Рима који су запосели варвари. Од тада Источно

царство – Византија – постаје бастион хришћанства и уточиште грчко-римске културе.

„Константинопољ постаје средиште цивилизованог света, једина престоница Римског царства; само његови цареви моћи ће пуноправно да носе царску титулу, разуме се цара Римљана, а ранг његовог патријарха биће уздигнут до папског и неоспорно означен као васељенски. Сам Константинопољ биће цар градова, град над градовима, док се Рим, разорен и варваризован, потчињава Константинопољу; он ће се сетити своје старе славе, своје титуле и свог примата тек кад варварски Запад, који он христијанизује, стекне снагу да се супротстави Византији да би јој, у једном новом свету, оспорио примат“, каже француска историчарка Елен Арвелер (1926).

Савез између хришћанства (цркве) и државе у Византији остао је нетакнут, и развио се у блиску повезаност. Током два наредна века положај хришћанства у многим деловима Западне Европе биће суморан јер није било сигурно да ли ће правоверно хришћанство преживети распад Западног римског царства и да ли ће успети да покрсти освајаче, међу којима су многи исповедали аријанство.⁴

⁴ Арије (256–336), ранохришћански теолог из Александрије, порицао је Исусово божанство и одрицао јединство Свете Тројице. На Првом васељенском сабору у Никеји, 325. године аријанство је осуђено и одбачено као јерес.

Утицај франачког краља Хлодовеха

Кључна личност хришћанства у потоњем добу био је франачки краљ Хлодовех (481–511) који је, побивши све своје мушке рођаке, осигурао власт себи и својим потомцима, Меровинзима – који ће Францима владати скоро два и по века, до 751. године. Он ће у верској трансформацији Франака, али и Европе, одиграти преважну улогу.

Бискуп Григорије Турски (538–594), писац *Историје Франака*, приказао је како је црква успевала да осигура превласт код варварских народа.

Хлодовех се оженио бургундском принцезом Клотилдом, хришћанком, која је све чинила како би мужа превела у хришћанску веру. Међутим, то није било нимало лако, иако је Рим на варваре оставио снажан утисак: велелепне камене грађевине, ковани златни новац, умеће читања и писања, вино, маслиново уље, fine тканине...

Хришћани су „могли с правом да истичу своју културну надмоћ и тврде да је она доказ моћи њиховог Бога“. Међутим, варвари су у односу према религији били веома прагматични: од богова се очекивало да буду моћни и да племену подаре разна добра, нарочито ратне победе.

Хлодовех је стога пред битку против другог германског и још увек непокрштеног народа – Аламана, када су он и његове трупе били у тешкој ситуацији, направио „договор“ са богом своје супруге Клотилде – што је, испоставиће се, била прекретница у франачком прихватању хришћанства.

Он се молитвом обратио Христу: „Пун побожности, молим славу твоје помоћи тако да ћу, ако ми дарујеш победу над овим непријатељима и ако будем осетио ону силу за коју људи теби привржени веле да су осетили од тебе, веровати у тебе и бити крштен у твоје име. [...] Желим у тебе да верујем само ако се избавим од мојих непријатеља.“

Када је Хлодовех извојевао победу против Аламана, преко три хиљаде његових ратника покрштено је од 496. до 506. године, и од тада је хришћанство постало вера Франака.

Тако је црква на Западу не само преживела већ и ојачала и увећала свој углед.

Међутим, Германи (Визиготи) – за разлику од Хлодовеха и његових Франака – у то доба били су доста везани за хришћанство у аријевском облику, што је била додатна тешкоћа у њиховом преобраћању.

Наиме, у Византији је током владавине проаријански опредељеног василевса Констанција II (337–361) боравио и врло образовани готски угледник Вулфила (око 311 – око 380) – творац готског алфабета и преводилац Библије на готски језик, који је у Цариграду, као део готског посланства, прихватио хришћанство у аријевском облику.

Патријарх Евсевије Никомидијски, који је 325. године у Никеји био Аријев најревноснији приврженик – и кога

је Константин Велики заједно с Аријем својевремено прогнао – постао је за време Констанција цариградски епископ. Он ће око 341. поставити Вулфилу за аријанског „епископа хришћанима у готској земљи“. Тако су се Готи са хришћанством прво упознали у аријевском облику, и оно је постало германска национална религија, коју су они жестоко бранили од правоверног хришћанства.

Због разлике у поимању хришћанског наука Германи су се непријатељски односили према онима који су били на линији правоверног хришћанства. Источноготски краљ Теодорик Велики (489–526) био је чак намеран да оснује велику аријевску германску државу.

Међутим, до тога није дошло пре свега због отпора младог франачког краља Хлодовеха. Хлодовехов корак био је „државнички потез од највећег значаја“ и, по својим последицама, „један од најзначајнијих догађаја у светској историји“. Он је германство стопио с хришћанско-античком културом и створио предуслов за рађање хришћанског Запада.

Христијанизација Британије

Немерљив је био труд, али и успех цркве да успостави односе са варварским вођама. Црква је варваре упутила у писменост и „везала их извесним представама и морално-религијским стандардима, настојећи да тиме смири изливе необузданих ратничких страсти“ (Војислав Становчић).

Док је црква била слаба и непризната, прихватала је власт на основу библијске парадигме да је свака власт од Бога. На основу тога става црква је нашла доктринарни основ да призна и државе варварских народа.

Када је призната и ојачала, црква је прешла на теорију о два мача, коју је формулисао папа Геласије I (492–496), „чврст и mudar управљач црквом“, пишући 494. године византијском цару Анастасију I (491–518):

„Постоје углавном две ствари, узвишени царе: свети ауторитет свештеника и царска власт. [...] Ти знаш, најмилостивији сине, да иако ти превазилазиш људски род у достојанству, ипак мораш да покорно савијеш главу пред службеницима божанских ствари, и да од њих зависи твој

спас. [...] И тако су хришћанским царевима потребни свештеници за њихов вечни живот, а свештеници морају да користе царске прописе као привремене неопходности.“

На том трагу је касније, у расцепканој Европи, све боље организована црква све више јачала, а њен утицај постајао све значајнији у процесу формирања европских држава.

Тако се преко хришћанства, које су већ почели прихватати германски краљеви, очувао нуклеус римске цивилизације, од чијих ће ентитета настати будуће западноевропске нације. Посматрано у целини, каже британски историчар Хенри Дејвис (1874–1928), Франачко царство било је достојан наследник Западног римског царства.

Покрштавање Англосаксонаца био је такође догађај од ванредне важности за каснији развој Европе и њене историје.

Хришћанство се у Британији појавило током трећег века, а у четвртом веку су егзистирале само три епископије.

Папа Григорије Велики (590–604) послао је 596. године четрдесет италијанских монаха као прве мисионаре у историји цркве управо у Британију, међу Англосаксонце. Краљ Етелберт од Кента (560–616) – ожењен Бертом, унуком поменутог франачког краља Хлодовеха – дозволио је овим мисионарима да се настане у Кентерберију, где су они основали манастир Св. Петра и Павла (касније Св. Августина).

У року од неколико година краљ Етелберт је покрштен, а у Кентерберију је хришћанска мисија успоставила своју важну базу.

Из писма папе Григорија I Великог 601. године бискупу Августину од Кентерберија, види се како је Рим покрштавао пагане у Британији:

„Храмове идола [паганских богова] код тог народа не треба уништавати, већ треба уништити идоле у њима, благословити воду и њоме пошкропити речене храмове, подићи олтаре и поставити реликвије. Јер, ако су храмови добро изграђени, они ће по нарави ствари променити штовање демона у службу истинитог Бога; да би народ, видевши да њихови храмови нису разрушени, уклонио заблуде из својих срца те, препознајући иштујући истинитог Бога, њему се с временом према навици обраћао. Како су се пагани навикли за жртве демонима клати много говеда, потребно је то променити у било какву свечаност, као што је дан посвећења или рођендан светих мученика чије су реликвије овде смештене, нека пагани направе колибе од грања дрвећа крај тих цркава које су преуређене од храма, и нека радосно прославе гозбену свечаност те одсада не жртвују животиње ђаволу, него нека на славу Божју у својој глади животиње кољу и Даровитељу свега за ситост своју хвалу дају.“

Мисија папе Григорија Великог створила је тако, на западном ободу хришћанског запада, снажну црквену заједницу одану папској столици.

Словени на историјској сцени

Рана историја Словена заогрнута је скоро непрозирном тамом, а готово су сасвим непознати историји разлози који су поједина словенска племена довели на обале Дунава. О пореклу и најранијој прошлости Срба поуздано се зна врло мало, иако се у историји јављају релативно касно, почетком средњег века.

Руски византолог Фјодор Успенски (1845–1928) сматра да је у циљу сагледавања словенске историје изузетно важно бити свестан чињенице да словенску првобитну историју не треба проучавати код слободних Словена, већ код оних који су живели у оквиру Византијске империје, с обзиром на то да „прве странице словенске историје припадају несамосталном словенству“. Јер, у Византији не постоји период који не познаје никакве писане споменике, који је приморан, као што је то случај са Словенима, да, како наводи немачки византолог Ханс Георг Бек (1910–1999), „своје корене тражи у подручју легенде и мита, где владају магла, магија, богови и хероји, а једини опипљиви елементи који се односе на тај